

TIDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'da Teolojik
Obskürantizm Sorunu ve Hakikî İman

The Problem Theological Obskurantism
and True Faith in Al-Maturidi and Qâdi Abd
Al-Jabbâr

Osman ORAL*

Geliř/Submitted: 27.10.2021
Kabul/Accepted: 10.12.2021
Yayın/Published: 27.12.2021

Citation / Atıf

Oral, O. (2021). Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'da Teolojik Obskürantizm Sorunu ve Hakikî İman. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (31), 81-103.

Oral, O. (2021). The Problem Theological Obskurantism and True Faith in Al-Maturidi and Qâdi Abd Al-Jabbâr. *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 8 (31), 81-103.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

 10.29228/TIDSAD.53979

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

*Dr. Öğr. Üyesi (Emekli), Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi ABD,
osman-oral@hotmail.com

TİASAD

Türk & İslam Dünyasi Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'da Teolojik Obskürantizm Sorunu ve Hakikî İman¹

The Problem Theological Obskurantism and True Faith in Al-Maturidi and Qâdi Abd Al-Jabbâr

Dr. Osman ORAL

Öz: Bu çalışmanın amacı, Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'ın hakkı gizleme teolojik obskürantizm sorunu ve çözümünü konusunda görüşlerini incelemektir. Obskürantizm, karanlıkçılık, bilmesinlercilik; insanları yanlış yönlendirmek için hakikî bilgileri gizlemek, onları cehâlet ve karanlıklara itmektir. Kavramın anlamını değiştirmek, hakkı gizlemek, asılsız inançları anlatmak Kur'an'da cehâlet, küfür, karanlık ve zulüm olarak adlandırılır. Akıl ve hakikî bilgi ışık, akılsızlık ve cehâlet karanlıktır. Sosyal hayatta şahitlerin gerçekleri gizlemesi ile kadınların ana rahmindeki çocuk oluşumun gizlemeleri teolojik bağlamda yasaklanır. Hak bilginin gizlenmesiyle taklid, bağnazlık ve cehâlet yaygınlaşır. İnsanlar karanlıklarda kalırlar. Zan ve taklid ile oluşan inançları reddeden Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'a göre teolojik obskürantizm sorunu hak bilgi ve delillerle oluşan hakikî iman ile çözülebilir. Sosyal hayatta oluşan taklid, bağnazlık ve cehâletin zararları ancak hakikî iman ile giderilebilir. Akletmeden körü körüne inanan taklidî iman sahipleri yanlışlara kanabilir, cehâlete hemen döndürülebilirler. Hakikî iman sahipleri ise güzellik ve hakikatlere gönülden inandıkları, hikmetlere aklettiklerinden karanlıklara döndürülemez, inançlarını kolaylıkla terketmezler.

Anahtar Kelimeler: Obskürantizm, hakkı gizlemek, hakikî iman, Mâtürîdî, Kâdî Abdülcebbar.

Abstract: The purpose of this study is to examine the views of al-Maturidi and Qâdi Abd al-Jabbâr on the problem of theological obskurantism hiding the right and its solution. Obskurantism, that is, darkness, let them not know; it is to deliberately hide real information to mislead people, to push individuals and societies into ignorance and darkness. Changing the meaning of the concept, hiding true knowledge, and telling about unfounded beliefs are called ignorance, blasphemy, darkness, and cruelty in the Qur'an. Reason and true knowledge are light, mindlessness and ignorance are dark. In social life it is

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

forbidden in theological context for witnesses to hide the facts and for women to hide the formation of children in the womb. Imitation, bigotry and ignorance are spread by the concealment of knowledge of the truth. People stay in the dark. According to al-Maturidi and Qādi Abd al-Jabbār, who reject suspicion and imitation in beliefs, the problem of theological obskürantism can be solved with true faith consisting of true knowledge and evidence. The harms of imitation, bigotry and ignorance that occur in social life can only be eliminated by true faith. Believers who pretend to believe blindly without understanding can fall for mistakes and immediately return to ignorance. And the true believers cannot be turned into darkness because they sincerely believe in beauty and truth, understand wisdom, and do not easily abandon faith.

Keywords: Obskürantism, hiding truth, true faith, Al-Maturidi, Qādi Abd al-Jabbār.

Giriş

Gerçekleri gizleyip yanlışları doğru diyerek insanları cehâlet ve karanlıklara yönlendiren kişi ve gruplar tarih boyunca olagelmıştır. Hakkı gizlemekle halkları karanlık ve cehâlette bırakmak anlamında zulmet-i cehl-i iltizam, Fransızca obskürantizm; doğru bilgi ve gerçeğin sadece belli sınıfların bilmesini savunan, otorite ve kurumların uygun görmediği bilgileri gizlemek veya çarpıtmakla halk kitlelerinin gerçekleri öğrenmesine kısıtlama çabası karanlıkçılık bilmesinerciliktir (Hançerlioğlu, 1985: 1/178). Arkaplanında öğretilerin hakikatle tutarsızlıkların olması hak bilginin yaygınlaşmasıyla konum ve çıkarları kaybetme kaygısıdır (Vergin, 2006: 294-5). Siyaset, ekonomi, din gibi hayatın tüm alanlarında hakkı gizlemek ve insanları aldatmakla yaygınlaşan taklid, taassub ve cehâlet karşıtlığına karşı tepkisel olarak aydınlanma düşüncesinin tarihte ortaya çıkmıştır (Çiğdem, 2001: 15-6; Cevizci, 2002: 10-1).

İslâm, karartmacılık, bilmesinercilikle mücadele eder, işlevsel aklı ve bilgiyi önemser, hakkı batılla karıştırıp insanları aldatan gerçek bilgiyi ketmedenlerle yanlış, batıl inançları sorgulamadan ve akletmeden körü körüne taklidi yerer, bilgi ve kanıtları gizlemenin büyük bir zulüm olduğunu da açıklar (Bakara 2/140, 170; Âl-i İmrân 3/71). Karanlık, mecâzen kötülükleri içerdiğinden zulümat hakikat bilgisini örtme ve gizlemeye benzetilir. Çünkü karanlık her şeyi kapalı hale, ışık, nûr ise örtülü olan her şeyi açık hale getirir. İlim ışık, cehil karanlık, hak ve iyilikler nûr, bâtil ve kötülükler karanlıklardır. İlimin kalkması, bâtilin çoğalması, kötülüğün artması zulmün ve karanlığın çökmesidir. Gökerlerin ve yerin nûru (hidayetçisi) Allah iman edenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarır (Bakara 2/257; Mâide 5/16; Nûr 24/35). Peygamberler kitapta (kâinatta, kutsal kitaplarda) insanların belli amaç ve niyetlerle gizledikleri delilleri, kanıtları ve bilgileri tüm insanlara açıklamışlar ve öğretmişlerdir. Tüm peygamberin mücadelesinin ana eksenini bilgi tekeline kırmak, ketmedilen bilgiyi açığa çıkarmak, aklı ve sorgulamayı dışlayan bâtil ve hurafeleri barındıran karanlığı ve cehâlete son vermek, yerine hak ve gerçek bilgiye dayalı hiçbir şekilde ayırım yapmadan tüm insanlara tevhid inancını yerleştirmek olduğu söylenebilir (Oral, 2019: 300-1).

“Mâtürîdîlik” adlı itikâdî ekolün kurucusu İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ile Mu'tezile'nin önemli âlimlerinden Basra ekolünün ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025)'a göre teolojik bilgi ve tevhid delillerinin gizlenmesi, karanlıkçı-

lık, bilmesinlercilik, selim aklı tefekkürü dışlar, hak, hakikat ve hikmetlerin üzerini örter, sonuçta sosyal hayatta bâtil ve yanlışları taklit, taassup, cehâlet, küfür ve zulüm çoğalır. Ağır psikososyal sonuçlar doğuran bu gaflet ve zulmet durumu ilahî lâneti de celbeder (Bakara 2/159). Teolojik obskürantizm sorununun çözümü ve zararlarını gidermede Mâtürîdî ile Kâdî zan ve taklid ile değil kesin delilleri akletmek sonucu gönülde oluşan hakikî imanı önerir, inançlarda taklid bilgisini reddeder, korku, ızdırârî ve taklidle oluşan inançların bireye hem psikolojik hem de sosyolojik fayda sağlamadığı gerekçesiyle şek ve şüphelerden uzak istidlâlî bilgiyle oluşan hakikî imanı savunurlar. Akletmeden körü körüne inanan taklidî iman sahipleri yanlış ve bâtil bilgilere kanabilir, cehâlete karanlıklara hemen döndürülebilirler. Hakikî iman sahipleri ise aklettikleri güzelliği ve hakikatı gönüle naksettikleri için döndürülemez, zorluklar karşısında imanı kolaylıkla terketmezler. Cehâleti gidermek aklı ve naklî ilim öğrenmek için sefere çıkma, toplumlara gerçek ilimleri öğretme kifaye farz yani kamusal görev ve sorumluluktur. Taklid, karşındakinden herhangi bir hüccet ve delil getirmesini istemeksizin tıpkı boynuna takacağı bir kolye gibi, bir başkasının görüşünü kabul etmek anlamına geldiğinden bunun kişiyi gerçek bilgiye ulaştırmanın bir vasıta değildir. Eşyanın hakiki bilgisine ileten yollar idrâk, haber ve istidlâl olduğundan iman edenler karanlıklardan aydınlığa (Bakara 2/257; Mâide 5/16; Nûr 24/35; Talak 65/11), cehâlet, inkâr, gaflet, taassup ve nifâk karanlıklarından ilim ve iman aydınlığına çıkmış olur. Hak bilginin objektif anlaşılması ve öğrenilmesi, cehâlet ve taklidin zararlarını gidermede aklı iyi yönde kullanmak ve gaflet hallerinden uzaklaşmakla mümkündür. Hakikî iman, insanın psikolojik, fizyolojik, biyolojik yapısı (enfüsî) ve evrende bulunan (afakî) kanıtlar temelinde özgür irade ile gönülde şek ve şüphelerden uzak bir şekilde oluşur (Mâtürîdî, 2005a: 11-3; 2005b:1/293, 2/162, 373, 4/107, 10/162-3; Abdülcebâr, 2013: 1/102-4, 468; 1957: 12/119, 123 vd; 1969: 204-5, 484). Hakikî iman, sadece dille söylemekle değil kalp, akıl, duyu ve duygularla oluşan, gelişen, her an yenilenen, irade, rıza, sevgi ve benimseme ile son nefese kadar tevhid, takvâ eylemleriyle ve sabırla devam eden bir süreç olmasıdır (Râzî, 1981: 7/20-1; Yaran, 2018: 68 vd).

Bu çalışmada Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebâr'a göre teolojik obskürantizm sorununun çözümü ve hakikî iman konusu incelenmektedir. Türk-İslâm dünyasının önemli âlimi Mâtürîdî, görüşlerini dönemine ve daha sonraki dönemlere aktarmış, Kur'an'ı bütüncül bir metod, rasyonel ve dengeli yorumlarıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna öncülük etmiştir (Kureşî, 1993: 2/130 vd). Dinî, sosyal ve psikolojik sorunlara İslamî bir tedavi yöntemiyle uygulanabilir çözümler sunan Mâtürîdî, Kur'an ve sahih hadis merkezli, aklı da dini anlamada ön plana çeken bir metoda sahiptir (Biçer, 2018: 85 vd). Diğer âlim Kâdî Abdülcebâr ise kendisinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini derleyip mezhebi sistematik hale getirmiş Mu'tezilî çizgiyi sürdürmüş biri kabul edilir (Abdülcebâr, 1974: 121-2; Kehhâle, 1961: 7/ 78-9). Çalışmamıza bu iki âlimin seçilmesinin sebebi itikadî-inanç konularını aklın işlevselliği ve ahlâk temelinde incelemeleri, Kur'an'ı te'vil ederken psikolojik ve sosyolojik yorumlara başvurmaları, birinin "Hanefî-Mâtürîdîlik" diğersinin "Şafii-Mu'tezile" ekolünden olması konu hakkında analitik tartışma ve değerlendirmeyi imkân sağlamasıdır. Nitel bir araştırma tarzındaki bu çalışma doküman analizi metodunu kullanmak suretiyle konu, "Hak bilginin ketmi", "Bilgiyi gizlemenin psikososyal zararları", "Gizli bilgiyi anlama çabası olarak te'vil" ve "Teolojik obskürantizmi önlemede hakikî iman" ana başlıklarıyla araştırılmaktadır.

1. Hak Bilginin Ketmi

Hak bilginin gizlenmesi Kur'ân'da; ketm, kin, sır, hafi, cen, batn, haft, setr ve küfr gibi bazı kelimelerle ifade edilir (Bakara 2/42; En'âm 6/76, 151; Yûnus 10/61; Nahl 16/19; Tâhâ 20/103; Neml 27/25; Fussilet 41/22). Ketm, gerçek bilgiyi bilinçli bir şekilde gizlemek, yanlışa hak libası giydirerek kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda insanları yönlendirmek, aldatmak, yanlışları doğrulara benzetip hakikat diye sunmaktır. Bu hile (mekr), tuzak (keyd) ve istidrâc (tedrici tuzak) ile hakkı gizlemek demektir (Isfehânî, 2012: 898; İbn Manzûr, 1992: 12/506 vd). Kitmân, bir şeyi farklı bir hale büründürüp gizlemeye denirken ihfâ ise bir şeyi söylemeden içinde saklamak demektir (Mâtürîdî, 2005b: 6/124; 16/35-6; Abdülcebbâr, 1969: 220). Cen, batn görünmeyen şey demek iken setr ve küfr ise hakkı gizlemek ve örtmektir. Hakkı gerçekleri gizlemeyi inat ve ısrarla sürdürme, ilahi azab ve lâneti gerektiren zulüm ve küfür eylemidir (Kâf 50/16; A'râf 7/20; Tâhâ 20/120). Hakkı gizleyen örtten anlamında küfür kavramı, tohumu toprakla örtten "çiğçi" (Hadîd 57/20), "Uzaklaşmak hakkı tanımamak" (Mümtehine 60/4; Ankebût 29/25), "Küfranı nimette bulunmak, nankörlük" (Bakara 2/152; Şuara 26/18-19; Hac 22/66; Neml 27/40; İsrâ 17/67; Nahl 16/112; Lokmân 31/12; İnsan 76/3); "İmânın zıddı anlamındaki küfür" (Âl-i İmrân 3/19; Nisâ 4/136; Mâide 5/44, 72-73; Fetih 48/13; Kâfirûn 109/1-6) şeklinde anlamlandırılır. Hak bilginin bir kısmını bilerek gizlemenin psikososyal zararı yönüyle yerilir. Bireyin her iş ve haberde aklî çağdaş yöntemlerle bilgiyi araştırması ve gerçeği sorgulaması da istenir (Bakara 2/174; Hucurât 49/6; İsrâ 17/36).

Nifak ve münâfıklık, inanmadığı halde kendini mü'min gibi göstererek iç dünyası ile ilgili yanlış bilgi veren, gerçeği bilinçli bir şekilde gizleyendir. Gerçeği gizleyip aldatma eyleminden dolayı gizlemeyen aldatmayan müşrik ve kafirden daha şiddetli cezayı hak eder (Bakara 2/8; Nisâ 4/145; Münafikun 63/3). Gerçek ve doğru haberin ketmedilmesi aklen ve dinen uygun görülmez, iman hakikatı ile de bağdaşmaz (Abdülcebbâr, 1959: 15/409-410; 1969: 220).

Hırsızlık, sihir, büyü, yalancılık gibi büyük günah ve kul hakkıyla ilgili eylemlerde hakkı gizleme ve gerçeği örtme sözkonusudur. Hakkı batılla karıştırıp doğru diye aldatmak, bilerek gerçeği ketmetmek büyük bir vebal ve sorumluluğu da gerektirir. Âlimin ilmi, hakkı, hakikatı gizlemesi de câhilin cehâletini gizleyip bilmediğini bilenlere sormaması, doğruları araştırmaması, öğrenmemesi de yerilir (Zemahşerî, 2016: 1/364, 1158). Hak bilgi ile hakiki iman ürününün semeresi güzel ahlâk olarak elde edileceği dile getirilir (Muhâsibî, 1998: 387). Hak bilgi ve haberin ketmiyle oluşan fakirlik, cehâlet, sefalet, taklid ve bağınazlık vb. gibi olumsuz sonuçlarını önlemek için nebiler hak bilgiyi açıklayacakları insanlara doğru bir şekilde öğreteceklerine gizlemeyeceklerine (ketm) dâir söz almışlardı (Bakara 2/134, 141; Âl-i İmrân 3/187). İnsanları aldatanlar ile kendisine ulaşan her türlü bilgileri düşünmeyen, sorgulamayan, araştırmayan, akletmeyen ve yanlış bilgilere gafletle kanan fert ve toplumlar, dünya ve âhirette gazabı ve cezayı da hak ederler (Abdülcebbâr, trs: 39, 69). Osmanlıca zulmet-i cehl-i iltizam; hakkı gizlemekle halkları karanlık ve cehâlette bırakmak, Fransızca obskürantizm; doğru bilgi ve gerçeğin sadece belli sınıfların bilmesini savunan, otorite ve kurumların uygun görmediği bilgileri gizlemek veya çarpıtmakla halk kitlelerinin öğrenmesine kısıtlama çabası olarak karanlıkçılık bilmesinerciliktir (Hançerlioğlu, 1985: 1/178). İnsanlık tarihinde hakkın farklı amaç ve gayelerle gizlenmesi, zulmet-i cehl-i iltizam, obskürantizm; Kur'ân'da *ketm, kin, sır, hafi, cen, batn, haft, setr*

ve *küfr* gibi bazı farklı kelimelerle teleolojik olarak anlatıldığı söylenebilir. Buna, rahimdeki nesil yaratılış bilgisinin gizlenmesi, olaylara şâhitliğin gizlenmesi, mânayı tahrif ve aklın örtülmesi örnek verilebilir.

1.1. Rahimdekilerin Gizlenmesi

Allah'a ve âhirete iman edenlerin rahimlerde yaratılış bilgisini gizlemelerinin helâl olmadığı ve imâna zıd bir eylem olduğu bildirilir (Bakara 2/228). Kadınların teolojik temelde rahimlerdeki oluşum bilgisinin gizlenmesi iman hakikatıyla bağdaşmaz iman şartına riâyet etmemektir. Gerçeğin gizlenmesiyle birey ve toplumlarda çocuk nesil hakkında oluşabilecek psikososyal rahatsızlık ve haksızlıkların dünya ile âhîret boyutlu büyük bir vebal olmasıdır. Gizleme ve aldatılmayla dünya düzeni, huzur ve mutluluk bozulabilir. Âhîrette de cehennemini inşa eder. Bu durum kadınların rahim konusunda yalan ve aldatmadan uzak olunmasını da gerektirir (Mâtürîdî, 2005b: 2/65-7, 431, 3/103-5, 10/343-4, 15/128-9; Abdülcebâr, trs: 422).

İnsanın mutlu ve huzurlu olabilmesi biyolojik ve sosyolojik açıdan kan bağı ile olduğundan âile'de çocuk sahibi olma ve onu büyütme "Göz aydınlığı" (Kasas 28/9) yani hem psikolojik hem de sosyolojik yönü ile gönülleri dinlendiren, çevresindekileri de küçük çocuğun görünümü, hareketleri, tavırlarıyla içi rahatlatan şükür için vesile olmasıdır. Anne konumundaki kadın çocuğun gerçek babası konusunda gerçeği gizlediğinde (Mümtehine 60/12) onarılmaz psikososyal rahatsızlıklara yol açabilir. Evliliğin hikmeti; bireylerin psikososyal maddî manevî tatmin, huzur, mutluluğu ile (Rûm 30/21) kan bağı üzerinde sağlıklı nesillerin devamı için olduğundan nesil yaratılış bilgisinin gizlenmesi, insanların yanlış yönlendirilmesi ve adlatılması hakiki iman ile bağdaşmamasıdır. İnsanî ilişkiler karşılıklı rıza ve gönül huzuru ile devam ettiğinden eşlerin âile içi özel hâl ve konuşmaların başkalarına gelişigüzel anlatımı huzursuzluğa sebep olabilir. Kur'ân, özel hallerin araştırılmasını, birinin başkasına veya kendine âit mahrem bilgi ve görüntüleri ifşayı, eksiklikleri, huy ve karakterlerin arkasından onur kırıcı şekilde söylenmesini, hoşlanılmayan lakap takılmasını da yasaklar (Hucurât 49/12). Hz. Peygamber de sosyal hayatta huzursuzluk ve mutsuzluğa sebep olabilecek ayıp ve kusurlarının örtülmesini emreder (Müslim, 1981: "Birr" 58). Diğer taraftan âilede bilinmesi gereken bazı bilgilerin gizlenmesinin karşılıklı sevgi, merhamet, iyi geçimi bozabilir, biyolojik ve psikolojik tramva ve ruhsal rahatsızlıklara da yol açabilir (Salih, 2008: 274 vd, 411 vd).

Mâtürîdî ile Kâdî, hak bilginin gizlenmesiyle kul hakları ve psikososyal zararlara uğramama ve hidayet (ilahî adâlet, merhamet ve lütuf) için her dışının rahminde neyi taşıdığını rahimlerin neyi eksiltip artıracığını en iyi şekilde bilen (Hûd 11/5; Ra'd 13/8) Allah tarafından kulların uyarıldığı kanaatindedirler. Hiçbir şey kendisinden gizli kılmayan (Allâmü'l-Guyûb), görüneni ve görünmeyeni en iyi bilen (Alimü'l-Gaybi ve's-Şehadeh) Allah'ın kendisine güvenen yani iman eden kulundan isteği; nafaka, geçim vb. gibi dünyevî gerekçelerle gelecek nesillerin de mutlu, huzurlu yaşamasını engel olabilecek psikolojik ve sosyolojik denge, sıhhat ve saadetini de ilgilendiren rahimlerde yaratılış nesil bilgisinin gizlenmemesi gerektiğidir (Mâtürîdî, 2005b: 2/65-7, 7/131, 15/128-9; Abdülcebâr, trs: 422; 1959: 15/409).

Kadının çocuk oluşum ifadesini doğrulatmak için babalığın gerçek, doğru tespiti, çocuktan ve ana-babadan alınan kan örnekleri ile yapılan DNA test sonuçlarına göre gü-

nümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde yapılabilmekte kadının çocuğun babasının gizlenmesi problemi bir çok yönden ortadan kalkmaktadır. Fakat insanın kendi kalbi, niyeti ve iradesinin düzgün olması, sağlam karakter ve yapıda olması bakımından Mâtürîdî, kadının hamilelik gibi rahim yaratılış bilgisini kocasına gerçek ve doğru bilgi vermekle sorumlu olduğu kanaatindedir (Mâtürîdî, 2005b: 2/65-7). Aldatma, yalancılık, iftira vb. bir çok büyük günah ve kul haklarını barındıran bu durum kadının ve çevresindekilerin sağlıklı psikolojisi için önemli görülebilir. Buna göre rahimlerde çocuk yaratılış bilgisinin ketmedilmesi teolojik açıdan uygun görülmediği, fert ve toplum hayatında huzur ve mutluluğu bozan önemli bir etken, inanç ve ahlâkî problem olduğu da söylenebilir.

1.2. Şâhitliğin Gizlenmesi

Fert ve toplum hayatında huzur ve güven ortamının oluşması, sosyal varlık olarak programlanan insanın sıhhatli yaşaması ve hayatının devamında doğru şâhitlik önemli etkenlerdendir (İbn Haldûn, 2004: 195). Sosyal hayatta herhangi bir olaya tanık şâhitlerin gerçekleri gizlemesi yerilir, ketmeden kalbin günahkâr olduğu belirtilir, şâhitliğin dosdoğru yapılması istenir (Bakara 2/282-283; Nisâ 4/135; Mâide 5/8, 106; Me'aric 70/33). Bir olayı gören şâhitin dilini eğip bükmeden gerçek ve doğru bilgiyi konuşması, duygularına ve hislerine kapılmadan şâhitliği doğru dürüst bir şekilde yapması, sabırla gerçekleri gizlememesi ve âdil olması teolojik anlamda esastır. Çünkü iman ile sabır kelimeleri Kur'ân'da bazen aynı anlamda (Hûd 11/11; Şuâra 26/227; Şûra 42/33) mânalandırılır (Mâtürîdî, 2005b:13/199; Abdülcebbâr, trs: 182). Kişi doğruluk âdillik sürecinde sabır eylemi yapar (Hökelekli, 1993: 314, 353). Mâtürîdî, delil ve burhanların ortaya çıkmasıyla 'Allah gizlemekte olanları bir bir ortaya çıkaracaktır' (Bakara 2/72) der, Allah'tan hiçbir şeyin gizli kalmayacağı bilgisi ve idrâki temelinde Allah'a iman edilmesi istenir (Mâtürîdî, 2005b: 1/158-9). Bununla hakikatın sorgulanması ve araştırılmasının imânî eylemlerden biri olduğu da düşünülebilir. Kâdî'ye göre şâhitin hakikatten hiçbir şeyi gizlememesi, adâleti hakkıyla yerine getirebilmesi yolunda gerçekleri tahrif etmemesi, hüküm ve şâhitlikte anne baba, akrabalık, sevgi veya nefrete göre hissî değil âdilliğin esas ve imânî bir nitelik olduğu kanaatindedir. Yaratıcıyı gâipte tanımanın yolu, O'nu şahitte isbat etme ile dir. Bu âdil şâhitlik evrende bulunan tevhid delilleri ile nebilerin getirdikleri hükümleri insafli bir şekilde kabul olduğu gibi sosyal ilişkilerde doğru sözlü ve âdil eylemler yapmakla da gerçekleşir (Abdülcebbâr, 1969: 209, 286; trs: 99, 105; 2013: 2/730).

Psikolojik ve sosyolojik her türlü hallerde âdil ve dürüst şahitlik övülür (Âl-i İmrân 3/18). İmanî ve ahlâkî bir nitelik görülür (Nisâ 4/58, 135; Mâide 5/8, 106; Şûra 42/15). Mâtürîdî düşüncesinde âlimlerin ve meleklerin fazileti doğru dürüst şâhitlik yapmalarından ötürüdür. Şâhitliği âdil yapanlar yani severek veya sevmeyerek kendilerine zarar versin veya vermesin gerçeğe uygun yerine getirenler, cennet gibi mutlu hayatı hak ettikleri söylenebilir. Allah için adâlet ve şahitlik, rıza halinde de kızgınlık halinde de yerine getirilmesi her bireyin sorumluluğundadır (Mâtürîdî, 2005b: 1/313, 2/222, 265, 4/67-8, 175).

Şahitlik sayesinde sosyal hayatta oluşabilecek hakların inkâr edilmesinin önüne geçilip bunların sahiplerine aidiyeti korunmuş olur. Bu sebeple olmalı ki Kur'ân'da borç ilişkisi kurma, alışveriş, rüşdünü ispat eden yetimin malının vasîsi tarafından kendisine teslim edilmesi, âile kurumunun boşanma ile son bulması, yolculukta vasiyet gibi hukukî işlem ve tasarruflara şahit tutulması emredilir (Bakara 2/282; Nisâ 4/6; Mâide 5/106;

Talâk 65/2). Şâhitlere zarar verilmesini yasaklayan bunu yapmanın hidayetden, hak yoldan çıkmak olduğunu bildiren, şahit olmaya çağrılanın bunu reddetmemesini isteyen (Bakara 2/282), şahitliği gizlemeyi yasaklayıp bunu yapanın kalbinin günahkâr olduğunu belirten (Bakara 2/283), şahitliği yerine getirmenin iyi ve ahlâklı insanın özellikleri arasında sayan (Meâric 70/33), adaletin yerini bulması için şahitliğin önemine vurgu yapan ve kimseyi kayırmadan adaletle şahitlik etmeyi emreden (Nisâ 4/135; Mâide 5/8) âyetler vardır. Ayrıca şahitlik bir tür teolojik anlamda bir emanet olup diğer emanetler gibi eda edilmesi de gerekir (Apaydın, 2010: 38/278 vd). Teolojik obskürantizm zararlarını yok etmede âdil olmak imanî bir gerekliliktir, denilebilir. Gizlenmemesi gereken âdil tanıklık yani kendi öz yapısı ile evrendeki tevhid delillerini söyleme ikrâr, gönülden kabul tasdik ile eyleme dönüşürme olduğu gibi sosyal hayatta hak, hikmet ve gerçeklerin gizlenmemesi de olabilir. Kul hakkı ihlallerinin önüne geçme, hakkın gerçek sahibine aidiyetinde ifadeye çağrılan şahitlerin hakkı, gerçekleri gizlemeden delilleri âdil, objektif ve doğru bir şekilde dile getirmesinin teolojik anlamda gereklilik ve önemli olduğu da söylenebilir.

1.3. Mânayı Tahrif

Hak bilgiyi gizlemenin bir çeşidi de mânayı tahrif yani kelimelerin konulduğu yerden anlamlarını benzerleriyle değiştirmek, bilinçli çarpıtmak, kelimeleri bağlamından uzaklaştırmaktır. Bu, tebdîl (değiştirmek), leyy (eğip bükme), kitmân (gizlemek) gibi bazı kelimelerle anlatılır (Mâide 5/41, 106; Abdülcebbar, trs: 112). Mâtürîdî, aslolan mâna olduğundan mâna tahrifinin yerildiği, gaybî konularda bilgisizce konuşmayı ve yazmayı 'Recmen bi'l gayb/gaybı taşlama' (Kehf 16/22) yani mânanın tahrifi olduğu kanaatindedir. Allah lafızları ve cümleleri değiştirmenin mânayı değiştirmeyeceği bilinsin diye olayları farklı lafızlar ve farklı cümlelerle anlatır. Bu durum sözden maksadın lafız, cümle değil mâna olduğunu gösterir. Kur'ân'da bilerek hakkı bâtılla karıştırmak, doğruyu gizleyerek insanları dünyevî-siyasî her tür aldatma teşebbüsleri mânayı tahrif kapsamında yerilir (Bakara 2/75, 79; Âl-i İmrân 3/71, 78; Nisâ 4/46, Mâide 5/41, 106). Bu tür ikaz ve uyarılar özelde Ehl-i Kitap mensuplarına yapılmış olsa da hitabın genel olduğu Müslüman âlimlere de yapıldığı söylenebilir. Bu, kendi görüş ve düşüncelerini "Bu Allah katındandır" diye insanları kandırmaları olabileceği gibi câhil kesimlere ve kendilerinden anladıklarının dışında hiçbir şey bilmeyenlere -hangi iyi niyet ve sebeple olursa olsun- âyetlerin anlamlarını çarpıtmak şeklinde de olabilir. Kâdî, bazı Hristiyanların İncillerde tahrif yapmaları, İbranice'yi iyi bilen âlimler anlamasınlar diye İbranice'den vazgeçtiler, dini iyi bilmeyen Rûm, Süryânî, Fars, Hind, Ermeni vb. başka dillerde yalanı ve bilgi gizlemeyi sürdürmeleri içindi, der (Abdülcebbar, 2017: 306; trs: 58-9, 112). Buna göre hakkı gizleme ve yanlışla aldatma sebebi; ya nifak ya da kalbî hastalıktan (Âl-i İmrân 3/7; Saf 61/5) kaynaklanabilir. Söylenenleri duymayan hikmetleri anlamayan, işittiğini aklında tutamayanın onu bilen ve aklında tutana sorması gerekirken âcizliğini, gafilliğini gizleyip sormaması da kınanır (Mâtürîdî, 2005b: 1/225, 4/229, 5/339, 7/245, 8/114, 13/398, 14/93, 115).

Mâtürîdî'ye göre kitabın (Kur'ân veya kainat delillerini) hakkını vererek okumak, içindeki hak hakikatleri, delilleri gizlemeden, tahrifsiz doğru bir şekilde anlamak ve anlatmak demektir. Kur'ân'ın okunmasının hikmeti; 1-Kıyamete kadar muhafazası, hikmetlerinin unutulmaması ve elden çıkmaması için. 2-İçindekilerin hatırlanması, hükümlerin, Allah ve kul haklarının anlaşılması için. 3-Kişinin Allah'ın istediği şekilde amel etmesi, öğütlerinden ibret, kendisine rehber, emirlerine uyup yasakladıklarından kaçınması için-

dir. Kitabı okuduğu halde hakka uymayanlar göz kulak ve dil gibi organlarını yaratılış hikmetine uygun kullanmayarak sağır, kör, dilsiz gibi kitabı da hiç okumamış gibi olurlar. Mâtürîdî'nin bakış açısına göre doğru bilginin tahrifi ilim, hikmet, firâset, basiret ve işlevsel akılla ancak bilinebilir, ilahî lütufla gaflet hallerinden uyanılabilir (Mâtürîdî, 2005a: 642, 578; 2005b: 12/163, 16/190-1). Kur'ân âyetlerinin ve kâinat delillerinin tahrif edilip anlaşılmasında sonucu fert ve toplumların cehâlet ve sefâlette kalmasından buna sebep olanlar sorumlu olurlar. İnsanın geçici fanî dünyasını da ebedî âhiret hayatını da karartan büyük bir etken kabul edilen hakkın gizlenmesi teolojik obskürantizm anlamındaki mânanı tahrif; kelimelerin konulduğu yerden anlamlarını benzerleriyle değiştirmek, bilinçli veya bilinçsiz çarpıtmak, kelimeleri bağlamından uzaklaştırmak yani anlamı taşıyan kelimeleri bağlamından uzaklaştırmakla hak ve gerçek bilgiyi bilinçli ketmetmek, yanlış doğru diyerek insanlara sunmaktır, denilebilir.

1.4. Aklın Örtülmesi

Aklın örtülmesi ile hakkın gizlenmesi, ister akılı gideren sarhoşluk veren içecek yoluyla (hamr) veya nefsin aşırı isteklerinin yapılması şeklinde gafletle olsun isterse akılı melekeleri aldatmak ve yanıltmak olan sihir büyü gibi gizemcilik ile olsun arasında fark görülmez. Sonuç bakımından aklın işlevsiz hale gelmesi yani perdelendirilmesi, hastalandırılması ve örtülmesidir. İnsanda en aziz şeyin akıl olduğunu belirten Mâtürîdî'ye göre dünya ve din işleri ilâhî teklifin de temeli akıl, beş sağlam duyudan gelen bilgileri kendi bilgi kalıplarının süzgecinden geçirir, yoğurur ve kalbe gönderir. Kalp onaylarsa bunlar ilme, doğru bilgi ve inanca dönüşür. Her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken temel; aklın konumu ve onun kanıtladığı husus her fitrî-tabii bilginin temelini ve kriterini de teşkil eder. Aklın diğer bilgi kaynakları arasında (duyular, sezgi, vahiy) bir çeşit denetleyici rolü vardır. Buna göre duyular aklın kontrolünde çalışır ve haber aklın kontrolünden geçerse ancak epistemolojik bir önem kazanır. Diğer yandan da akıl, her şeyden üstün görülür, tek ölçü ve hâkim kabul edilirse -deist ve dualist türü anlayışlarda olduğu gibi- nefsin güdü ve dürtüleri ile çeşitli etkenler karşısında âciz kalan akıl kalbi inançları yanlışlıklara da meylettirebilir. Akıl hikmet ve ilim için gayret göstermez gaflet edip abes işlerle uğraşırlarsa sorumlu olur. Vahiy tam bu sırada akla yön verir, rehberlik yapar. Akıl yaratılış hikmetine uygun vahyin kılavuzluğunda kullanırsa akıl, sahibini hakikati keşfe, dünya âhiret mutluluğuna iletebilir. Buna göre akıl, kıymetli şeyleri ayırt etmek için bir alet, ihtiyacı olan şeyleri açıkladığı bir vasıta, bu âlemin içindeki kötülükler ve iyiliklerin bilinmesi için bir delil, hikmet ile sefehin, itkan ile abesin temyizi için bir kılavuzdur. Akılı, özgür iradeyi dışladığı örttüğü için inanç konularında cehâleti ve taklidi kabul etmeyen Mâtürîdî, dini metinleri yorumlamada akılı ve ilmi öne çıkartır. Akıl eşyanın hakikâti ve hikmetini kavramaya çalışmazsa diğer varlıklardan daha aşağı olabilir. İnsan da yemede, içmede ve şehvette nefsinin hâkim olmaz, sabretmez ve nimetlere şükretmezse hem dünyada hem de âhirette cezasını da çeker (Mâtürîdî, 2005b: 2/23, 5/367-9).

Aklın önemini her fırsatta dile getiren Kâdî, bilgiyi zarûrî, nazari/istidlâlî ve zannî olarak inceler. Bir mezhep ancak nazar ve istidlal ile benimsenebilir, der. Cehâlet ve hata olup olmadığını bilmeden itikadî konularda taklidi kabul etmez. Ameli konularda ise âlimi takip etmek anlamında taklidin olabilirliğini kabul eder (Abdülcebbâr, 1959: 12/16 vd; 15/327, 334; 1965: 41-2, 54-5; 2013: 1/80, 102-4).

Her akıllı ergenlik çağına ulaşan kimsenin İbrahim peygamberin akıl yürütmesi gibi âlemin bir yaratıcısı olduğu hususunda aklını işletmesi gereklidir. Hakkın bilinmesinde özgür irade ve işlevsel akıl önemli kabul edilir (Nesefî, 2010: 19). Mâtürîdî'ye göre küfrün, karanlıkların ve bâtılın çirkinliğini, bozukluğunu ve sonuçlarının ne kadar kötü ve çirkin olduğunu da akıl sahipleri net olarak anlarlar. Aklı kullanmaya engel şeytanî-nefsanî güdü ve dürtülerin dizginlenmesi de yine akılla olabilir. Buna göre İslâm ve hakikî imân, bütün duygu ve davranışlarını aklın işlevselliğinde ilahi rızâyâ uygun eylemlere yöneltmesinin adıdır. Bunun dil ile söylenmesinden öte pratik eylemler yapılmasıdır (Mâtürîdî, 2005a: 4, 5-10, 16, 254; 2005b: 2/23, 5/367-9).

Aklı yanıltmak olan sihir veya büyü göz boyamak, aldatmak, gizemcilik ve ezoterizm; gizemli bilgilerin, sırların, yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayanlardan gizlenmesi, bir yönüyle doğa üstü gizli bilgidir (Hançerlioğlu, 1985: 2/235; Candan, 2017: 33-4). Gizemcilik, büyü ve sihrin yasaklığının hikmetini insanların bâtıl bilgilerle aldatılması olarak gören Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre sihir gerçekliği olmayan şaşırtmak göz almak olduğundan bununla göz, gerçekte var zanneder, akli da giderir. Uzaktan görünen serap gibi (Nûr 24/39), görünüşü bakımından gözleri alır, hakikatte ise geçersizdir. Gerçek bilgiye sihir asla galip gelemmez, sihirbaz da felâha eremez. Kâhinliğin çoğu yalan ve aldatmaca, sihir de şüphe, benzetme ve hayal ettirme üzerine bina edilir. Büyücü hilesiyle onu bilmeyenleri etkiler, insanların arasını bâtıl bilgiyle açar, büyüsünü sebebi farkedilmeyecek şekilde yapar. Gayesi; makam, menfaat, dünyalık ve rahatlık elde etmektir. Sihirbaz bilgi ve hünerde en son nokta, mecnunluk ise cehâlette son sınır kabul edilir. Obskürantist karakterli kişiler bu ikisini tutarsız bir şekilde hak, hakikat bilgisini gizlemeden insanlığa sunan tüm nebilere yani hakkı gerçek anlamda ortaya koyan, gizlemeyenlere iftira atarlar, delilleri ve hakikat bilgisini sihir, büyü diye hak ve imanı da yanlış bilgi diye halka sunarlar (Yûnus 10/76). Sözelimi Firavun hakkı gizlemeden açıklayan peygamber Mûsa için "Sihirlendiğini ve sihir üstadı olduğu" (İsrâ 17/101; Tâhâ 20/71; Şuara 26/49) iddiasında bulunmaktaydı. Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre bâtılı asanın yuttuğu gibi (A'râf 7/117; Şuara 26/45) haset, cehâlet, sihir, büyü gibi vb. gizemli kötülüklerin düzeni, temeli zayıf olduğundan (Nisâ 4/76; Münafikûn 63/4) birey ve toplumların hakikî imana sahip olmaları, gerekleri ve şartlarını yerine getirmeleri ile psikososyal zararlarının telafisi mümkün olabilmektedir (Mâtürîdî, 2005a: 328-9; 2005b: 3/328-9, 6/19, 21, 35, 7/10-1, 92-4, 14/153, 15/137, 16/249-250, 17/76; Abdülcebbar, 1969: 172-3, 605; 2013: 2/134, 436). Mûsa'nın asası mecazî anlamda hak, gerçek bilgi ve ilim temelinde oluşan hakikî imanın cehâleti ve bâtıl şeyleri ortadan kaldırması gibi işlevsel hale dönüşmesi, görünmesi, denilebilir.

Aklın gizlenmesi ve örtülmesi psikososyal bir çok sorunlara da yol açtığından fakirliğin ve cehaletin ortadan kaldırılması için hak bilgiye erişim ve yararlı hale dönüştürülmesi de huzur ve mutluluğu isteyenler için gerekli olmaktadır. Hakkın ketmiyle oluşan fakirlik, cehâlet, sefalet, taklid ve bağınazlık vb. gibi olumsuz sonuçlarını önlemede peygamberler halklardan "Hak bilgiyi gizlemeyeceklerine hakikî imanı doğru bir şekilde öğreteceklerine" (Âl-i İmrân 3/187) dâir söz almaktaydılar (Bakara 2/134, 141; Nisâ 4/85). Her ne şekilde olursa olsun toplumda hak, gerçek bilginin gizlenmesiyle oluşan cehâlet ve rezillik ortamı insanların kendi iradeleriyle olmaktadır. Hidayet kaynağı ve vesilesi olan peygamberler bu ilkeyi hem öğretmek hem de toplumları bu durumdan kurtarma yolunda çaba sarfetmişlerdi. Aklın örtülmesi, işlevsizliği, teolojik obskürantizmin zararlarının ön-

lenmesi ve telafisinde, akli iyi ve güzel bir şekilde kullanmaya engel şeytanî-nefsanî güdü ve dürtülerin dizginlenmesi ile gerçek hakiki bilginin öğrenilmesi yine işlevsel akıl temeline ilim ve bilim ile olabileceği de söylenebilir.

2. Bilgi Gizlemenin Psikososyal Zararları

Hak bilginin gizlenmesi ve ketmedilmesi sonucu oluşan ortamda fert ve toplum hayatına yönelik psikolojik ve sosyolojik zararları olabilmektedir. Bunlar; sosyal hayatta taklid, taassub ve cehâletin yaygınlaşması, Allah'ın, meleklerin ve hak sahiplerinin lanetine uğraması, kalbi hayatları hastalandırması ve mühürletmesi şeklinde incelenebilir.

2.1. Taklid, Taassub ve Cehâletin Yaygınlaşması

Gerçeklerin gizlenmesi, doğruların örtülmesi, yanlışların doğru ve gerçek diye sunulması sonucu taklid, taassub ve cehâletin yaygınlaştığı söylenebilir. Binbir biçime bürünen bir çeşit psikososyal hastalık olan hakkın gizlenmesi zulmet-i cehl-i iltizam, obskürantizm, toplumda bilgi düşmanlığı ve taassup şeklinde görülebilir. Hallac-ı Mansur (ö. 309/922)'u taşıyan, İhvan-ı Safa risalelerini toplatan, İmam-ı Azâm Ebû Hanife (ö. 150/767) gibi bir âlimi zindana atan bu karakter yapısı ile Sokrat'ı zehirleyenler, Aristo'yu ülke dışına kovanlar, Galile'yi mahkûm edenler nûra, hakka düşmanlık denilen obkrantizm hastalığına yakalanmışlardı (Meriç, 2017: 22 vd). Aklın iyi yönde kullanılmayıp gafletle terk edildiğinde taklid, taassup ve cehâlet halleri hem dünya hem de âhiretini karartabileceği, bu durumdan bireyin büyük bir endişe etmesi gerektiğini söyleyen Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre çözüm ve çâre; onları terketmek, aklın işlevselliğinde hakikî iman gereklilerini yapmaktır. Çünkü hakikî iman cehâleti, gaflet, taklid ve taassubu kabul etmez. Gerçek bilgiyi gizlemeyi, hangi amaçla olursa olsun halkları kandırmayı, yanlışlarla doğruları karıştırıp aldatmaları, aklını kullanmadan gafletle yanlışlara kanmayı dünya âhirette ilahî gazab ve cezayı hak edeceğini de idrâk eder (Bakara 2/134, 141; Nisâ 4/85). Toplumlardaki cehâlet, sefâlet, taklid ve bağınazlık vb. gibi kötü sonuçlarından da sebep olanların sorumlu olduklarını hakiki iman sahipleri bilirler (Mâtürîdî, 2005a: 17-8; 2005b: 1/113-4, 252, 314-5, 2/334, 506; Abdülcebbar, trs: 39, 69; 1969: 220; 2013: 1/110, 2/54, 192).

Fertler kendi durumlarını iradeleriyle iyi veya kötü yönde değiştirmedikçe Allah'ın toplumların hallerini değiştirmeyeceği psikososyal kuralına göre (Enfâl 8/53; Ra'd 13/11) sorunun çözümü fertlerdedir, denilebilir. Nuh toplumu fuhuş ve sefâlette, Âd toplumu zulümde, Medyen toplumu ölçü, tartı ve ticarete hilekârlığa, İsrailoğulları da inat, kibir ve taassupları ile cehâlet ve taklid türü eylemlere prototip oluştururlar. Câhil toplumlarda tarih tekerrür eder, hakiki bilgi ve ilim ile yoğrulmuş gelişmiş toplumlarda tarih tekrar etmez, her şey yeniden başlar, her an yeni bir şey yapılır (Vural, 2020: 120; Atay, 2020:17 vd). Taklid, taassub ve cehâleti önlemede Mâtürîdî ile Kâdî, gerçek bilgi ile delilleri aklederek gönülden inanmak olan hakikî imanı önerirler. Gerçek bilginin gizlenip halkın aldatılmasını önlemede her bireyin ma'rufu (selim aklın ve temiz vicdanın güzel gördüğü şeyi) yapması münkerden (dinin ve aklın kötü gördüğü, haram ve mekruh kıldığı şeyden) sakınması insanî ve imanî bir görevdir. Hakikî iman sahipleri -hem dünya hem de âhiret boyutlu büyük bir zulüm ve kul haklarına terettüp ettiğinden dolayı- gerçek bilgiyi gizlemezler, söylenen, öğretilen, önüne konulan haberi, bilgiyi araştırır, sorgular ve gerçeğe ulaşmaya gayret gösterirler (Mâtürîdî, 2005b: 1/293, 2/162, 373, 4/107, 10/162-3; Abdülcebbar, 1969: 204-5, 484, 596-7; 2013: 1/468).

Taassup, yanlış, hurafe, batıl bile olsa bir inancı körü körüne kabul edip başkasına dayatma ve başkalarının inanç ve düşüncelerini aşağılayıp baskı yoluyla yok etmeye çalışma gibi hoşgörüsüz iğrenç sonuçlar içerir. Hakkı, gerçekleri araştıran, öğrenen, ilme ve çalışmaya değer veren, ahlâkî nitelikleri önemseyen bilinçli bireylerden oluşan toplulukların, taklid, taassub ve cehâletin kaynağı ve sebebi kalbî hastalıkları önleyebilecekleri, huzurlu yaşamayı hak edebilecekleri, güzellikleri gelecek nesillere aktarıp geleceklerine umutla bakabilecekleri de söylenebilir.

2.2. Kalbî Hayatı Hastalandırması ve Öldürmesi

Hakikî bilginin ketmi ile aldatma teşebbüsünün psikososyal sebeplerinden birinin kalbî hastalık nifaktan kaynaklanması ve ruhî hayatı da öldürmesidir. Bunun sebebi, imkân ve yeteneklerine rağmen hiç kimseye fayda sağlamayan psikolojik bir hal içinde olmasıdır. Bu, hem kendisini hem de çevresine ölü gibi faydalı olmamasını anlatır. “Ketmedenin kalbi günahkâr” (Bakara 2/283) olmasını Mâtürîdî, şâhitin görüp bildiklerini gizlemesinin kalbini öldürüp işlevsizleştirmesi şeklinde te’vil eder. Hakkı gizleyen kalb, iyilik ve kötülüğün merkezi olduğundan bu olumsuzluk hal kalpten organlara dağılır dış âlemde organlarda da görülür. Bu “İnsan bedeninde bir et parçası vardır ki o iyi doğru bir düzen içinde bulunursa beden de doğru bir düzen içinde olur, o bozuk ve hastalıklı olursa beden de bozulur” (Buhari, 1981: “İman” 39) rivâyetiyle güzel bir şekilde açıklanabilir, der. (Mâtürîdî, 2005b: 1/62, 174, 182, 293, 2/173, 222, 230, 355, 3/266, 8/274-5, 10/309, 14/93).

Kâdî’ye göre hakikî bilgiyi gizleme günahı ve halkların aldatılma vebâlinin kalbî hayatı öldürmesi ile sonuçlanmasındır. “Ölü iken dirilttiğimiz kimse karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkmayan gibi olur mu?” (En’âm 6/122) ifadesindeki gibi karanlıklar içindeki kalp sahibini canlandırıp aydınlığa çıkartamaz (Abdülcebâr, trs: 30, 39, 209, 614). Kalbî yetilerinden yararlanmadığı için sağır ve dilsiz, kalp işlevsizliğinden dolayı ölü gibi denilir (En’âm 6/125; A’râf 7/200-1; Maslow, 2019: 204-5). Kulak ve gözden gelen farklı bilgiler düşünme ve tefekkürsüz kalbe gelirse orası kirlenir, içi şek, şüphe, korku, ümitsizlik ve nifakla dolar, hastalanır, katılaştır, perdelenir, körleşir, pişman olmayıp halini devam ettirirse en sonunda psikolojik kalp mühürlenmesi gerçekleşir (Bakara 2/10; Âl-i İmrân 3/151; Tövbe 9/45, 77, 125; Hac 22/53). Biyolojik kalp hastalanır, eğer kalp aşırı derecede hasar görürse beden ölür. Manevî kalp de nefsin negatif isteklerini yerine getirirse hastalanır sonunda ölür. Bu tür ölü manevî kalbin özelliği; atalarını taklit, akli iyi yönde kullanmama, kesin olmayan zannî bilgilerle hareket etme, yalan söyleme, alay ile uyarı ve tebliğe karşı kibir, hak, hakkı ve gerçekleri gizlemede serveti kötü yolda harcama vb. gibi bazı psikososyal hususlar sayılabilir. Kalp, akıl ve irâdeyle nefis kontrol altına alınabilir, diyerek nefis ve kalp eğitimine önem veren Mâtürîdî, kalbi bozan etkenlerden; küfür, inkâr, dedikodu, tamah, kibir, cimrilik, kin, öfke vb. gibi suflî arzuların verdiği zararı “Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun!” (Kasas 28/77) kuralı ile kalbin ve aklın yardımıyla yok edilebileceğini söyler. Kötülüklerin kaynağı nefis/içgüdü/içbenden ve şeytanın âfetlerinden azap ve ikaptan korunma ancak ilim, selim kalp ve işlevsel akılla olabilmektedir. Birey ve toplumları felâkete sürükleyen nefsin âfet ile hastalıklarından ilahi lütuf ile sabır, tevazu, cömertlik ve kanaat gibi psikososyal takvâ türü eylemlerle ancak kurtulabilir (Mâtürîdî, 2005b: 1/62, 174, 182, 293, 2/173, 222, 230, 355, 3/266, 8/274-5, 10/309, 14/93).

Mâtürîdî ile Kâdî'nin bakış açısına göre hakkı, hikmetleri ve gerçekleri gizlemenin zararı, bireyin psikolojik kalbî hayatını hastalandırıp felç etmesi sonunda da bireyi psikolojik öldürmesidir. İlahî gazap kapsamındaki yasaklanan fiillerin insanın maddî ve manevî hayatına yönelik zararları olması yönüyledir. Hakkı gizlemeyip doğrulayan ve çevresine de hakkı ve hikmetleri hem hal hem de kâl diliyle haykıran, ikrâr eden iman sahibi kalp ile hakikatı inkâr ve tekzipte örten, gizleyen inkârcı kalb, psikososyal hayatta ölüyle diri arasındaki fark kadar büyük bir değişimi yansıttığı söylenebilir.

2.3. Lânete Uğrama

Hak, hakikatın bilinçli gizlenmesi yanlışların doğru diyerek sunulması ile fert ve toplum hayatının işleyişi, güven ve huzuru bozulur, ahlâkî çöküntü ve kötülöklere zemin hazırlanır. İnsanlar zillet (cehalet ve fakirlik) taklid ve taassup hayatı yaşarlar. Buna sebep olanlar Allah'ın affı, rahmeti ve merhametinden kovulma demek olan lanete uğrarlar (Abdülcebbâr, 2013: 2/546). Bu durum bilgiyi kendi tekeline alarak rant devşirenlere laneti, gönülden sevilmemesini de gerektirir (Isfehâni, 2012: 961-2). Sebebi; Allah'ın indirdiği kitapları kendi tekellerinde tutmaları, kıskançlık ve kötü niyetlerle insanlara hakkı öğretmemeleri, halkın câhil, sefil ve fakir kalmasına aldırış etmeden haksız kazanç temin etmeleridir (Eliacık, 2014: 793). "Apaçık delilleri gizleyenlere hem Allah'ın hem de bütün lânet edicilerin lâneti" (Bakara 2/159), toplumda bilgi gizlemenin yaptığı tahribatı ve eylemin çirkinliğini de gösterebilir. Zilleti yüz ve gözlerden anlaşılan psikolojik dehşet ve sıkıntı hali olarak açıklayan Mâtürîdî lânete uğrayan akıl ve zihni melekelerin noksanlığı sebebiyle değil tefekkürü ve istidlâlî iradî terki, imkânları iyi bir şekilde değerlendiremesi bu sebeple yerilen, bedduâ edilen duruma düşmesidir, der. "İlahî lânet" beşerî anlamda "Küfür, hakaret, beddua" şeklinde anlamlandırılması, te'vili uluhiyyetin tenzihi açısından kabul edilmez. Sövme (şetm) ve dil uzatma anlamında lânet Allah için çirkin görülür. İlahî lânet, bireyin sonuç ve eylem bakımından güzel işler yapmaktan uzaklığı, iyi eylemleri yapmaması sonucu rahmet ve güzelliklerden uzaklaşması şeklinde te'vil edilebilir. Günahı inatla işleyenler için "Lânet", caydırma ve ikaz hikmetine yönelik, bilgisiz, tecrübî ilimden yoksun câhillerin eylemleri genelde güzel ve bereketli sonuç olmadığı anlatımıdır. Yaptıkları hata ve yanlışlarla oluşan zulüm ve kötü sonuçlar yüzünden yağmurun yağmadığı ve kuraklık olduğunda tüm varlıklar "İnsanların hata ve günahları sebebiyle rahmetten, yağmurdan yoksun bırakıldık, Allah böyle âsilere lânet etsin!" demeleri gibidir (Mâtürîdî, 2005a: 559; 2005b: 1/174, 293, 2/355, 3/266; Abdülcebbâr, trs: 30, 39). Zarar gören mazlumların hak bilgiyi gizleyenlere lânet etmeleri; mazlumların duâlarını Allah'ın kabul etmesi, kötülükleri iradesiyle seçen ve eyleme dönüştüren bireyin karşılıksız kalması dolayısıyla iyi ve güzel işler yapmaktan uzaklaşması, rahmet ve güzelliklerden dünyada-âhirette fayda görememesi ve onlara merhamet edilmemesi şeklinde yorumlanabilir.

3. Gizli Bilgiyi Anlama Çabası Olarak Te'vil

Gizli bilgiyi anlama çabası olarak te'vil; müteşâbih mecaz bir lafzı bir delille aslî mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birini tercihtir (Isfahânî, 2012: 109-110; İbn Manzûr, 1992: 11/32 vd). Bilgiyi taşıyan lafızlar muhkem/müfesser ve müteşâbih/mübhem gibi iki gruptan oluştuğundan okunduğunda herkesin anladığına muhkem, incelenip araştırıldığında anlaşılan ise müteşâbihtir (Âl-i İmrân 3/7). Yani müteşâbih aslî mânasından alınıp ilgili bulunduğu başka bir mânaya nakledilen kelimedir (Gazâlî, 2013:

64-8; Düzgün, 2018: 123). Bazı âlimler müteşâbih bilgide te'vil yapmama (bilâkeyf) anlayışını kabul ederler (Âl-i İmrân 3/7; Cüveynî, 1969: 316; Neseî, 2003: 1/173). Hakikat yoluna mecazla girildiğini belirten Mâtürîdî ile Kâdî, bilginin gizlenmesinin ilahi adâlet ve hikmete aykırı olduğundan te'vilini savunur sadece Allah tarafından bilineceği tezini kabul etmezler. Bu "Tenzih" yani ilahî niteliklere uygun ve "Hikmet" yani ilahî amaçlar temelinde olmalıdır. Herkes kendi görüşünün muhkem karşısındakinin müteşâbih olduğunu iddia edebilir. Mâtürîdî bunun çözüm kriteri, sahip olduğu fikri araştırmak akıl ve mantık çerçevesinde incelemektir, der. Aklı benimsemeye mecbur bırakacağı bir delilse kabul edilmeli, aksi takdirde iddia edilen fikirlerin benzerini ileri sürmeye rakibinin de hakkı olmalıdır. Çünkü akıl değişikliğe uğramayan ve bilinmezlik sebebiyle geçersizlik haline getirilemeyen tüm gizli ve kapalı hususların merci durumundaki duyu bilgisi gibidir. Buna göre mecaz ve müteşâbihin hikmeti; bilginin nihâi noktalarını beyan ile âlimin câhile üstünlüğü, insanları maksadın ne olduğunu araştırmaya, kasdedilen konuların gizliliğini ortaya çıkarmaktır. Kâdî burada şöyle der: "Allah bizi nazar yani akıl yürütme ile mükellef kılıp ona teşvik ettiği, taklidden nehyedip ondan uzaklaştırdığı için araştırma ve akıl yürütmeye çağırıcı; cehil ve taklidden vazgeçirici olmak üzere Kur'an'ın bir kısmını muhkem, bir kısmını da müteşâbih kılmıştır". Mâtürîdî ve Kâdî'nin bakış açısına göre müphemî ve müteşâbihî, müfesser ve muhkemin ışığı altında açıklanması bir yönüyle işlevsel akla ve ilme teşvik olmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 146 vd, 352-6; 2005b: 2/242; Abdülcebbar, 1971: 1/184-5; 2013: 1/396, 2/218, 478; trs: 57).

Te'vilden uzaklaşmanın mecaz müteşâbih kavramların anlamları üzerinde kafa karışıklığı, zihin bulanıklığına yol açacağı, insanlara gerçek bilgi verilmediğinden dolayı yanlışlara sevk edebileceği, inançlarda bir takım şüphe ve tereddütlere sebebiyet verebileceği cehâlete sürükleyeceği öne sürülebilir (Gazâlî, 2015: 142 vd; Râzî, 2006: 216). Mâtürîdî, seviyeli ve derin mânalı söz söyleme şiir sanatının Arap dilinde mecaz ve müteşâbih kavramlar üzerine bina edildiğinden te'vilde aklın işlevselliği ile anlama ve estetik olmasıdır, der (Mâtürîdî, 2005a: 325). Sanatkârın görevi sadece estetik zevki tatmin değil tevhidin, birliğin ve nurun perdesini aralayarak gizlenen hakikatın bilinmesine yardımdır. İnsanın fitratındaki merak ve ebediyet arzusu araştırmaya sevk eder (Aydın, 1990: 237, 190). Mecazların anlaşılmasında tefsir ve te'vil ayrımı, bazı araştırmacılara göre lafız ve anlam ayrımıdır. Lafızda rivâyet, anlamda dirâyet asıl olduğundan te'vil yöntemi, semantik tahlillere ve metin analizi denilen işlevsel akılla yapılan dirâyet tarzıdır (Özcan, 1993: 58 vd; İmamoğlu, 1991: 4 vd; Özdeş, 2003: 52 vd). Müteşâbih bilginin gizli kalmasının psikososyal arka planını inceleyen Mâtürîdî ile Kâdî, zevklere düşkünlük, alışkanlıklardan ayrılmama, güvendiğine özenme, sorup sormayı yapmama, aklına çok güvenme ve araştırmayı yetersiz yapma gibi çeşitli faktör ve etkenleri sıralarlar (Mâtürîdî, 2005a: 354; 2005b: 1/3-4; Abdülcebbar, 1969: 41-2, 86; 1971: 1/184-5; 2013: 1/396, 2/218).

Bunların iman veya inkâr sürecini iyi veya kötü yönde etkileyen faktörler olması da mümkündür. Müteşâbih bilginin ketmedilip fitne çıkarmak ve kişisel arzularına göre kötü niyetle kullanılması yani obskürantizmin hastalıkları halleri de sözkonusudur (Âl-i İmrân 3/7). Teolojik obskürantizmi önleme yolunda gizli müteşâbih ve mecaz bilginin uzman âlimlerce açıklanması demek olan te'vil, hak ve hakikat bilgisinin gizli kalmaması, cehâletin yok edilmesine yönelik önemli bir çaba ve hakkın ortaya çıkması ve halkların tümünün gerçek bilgiyi öğrenmesine yönelik önemli bir gayret sayılabilir.

4. Teolojik Obskürantizmi Önlemede Hakikî İman

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbâr, teolojik obskürantizm sorununun çözümü ve zararlarını önlemede zannî ve taklîdî bilgiden uzak hak ile oluşan hakikî imanı ve bunun eylem olarak tezâhürünü önermektedirler. Bunlar, bazen takvâ, sabır ve şükür, bazen günahı terk ve tövbe, bazen de iyi niyet, rızâ ve ihlâs türü psikolojik ve sosyolojik eylemlerdir.

4.1. Hakikî İmanın Nûru

Teolojik obskürantizmin zararlarını telafide hakikî imanı öneren Mâtürîdî, hakkı gizleyen, örten küfür karanlığı, psikolojik anlamda kalbin nurunu perdeler insanı hakkı görmez eder, ibretli şeylere bakmaz, kibir ve inatla üzerinde tefekkür etmez, der. İnsan, öz yapısı kalp gözü, kulağı, basîret veya fitrat duygusuyla iman sürecine girer. İmanın bir nûru, ışığı olduğundan hakkın tecellisi, her güzelin güzelliğini, her çirkinin çirkinliğini anlayabilmesi için iman ile görür, işitir, her şeyin perdesi karanlığı onunla kaldırılır. İnsanı iman nûru her şeyi görür hale getirir, bu sayede hakkı batıldan ayırır. Nelerin gerçeğe işaret eden kanıt, nelerin sahte delil olduğunu iman nûru ile anlar hale gelir (Mâtürîdî, 2005a: 9, 11, 356, 622; 2005b: 1/31-5, 2/373, 4/104, 227, 5/238, 268, 7/411-2, 8/13-4, 9/106, 14/172). Bu sebeple olmalı ki Mâtürîdî ile Kâdî'de itikadî konularda taklid geçerli olmaz. Telkin altında kalarak başkasına uyan çocuklar, deliller ve bir afete maruz kalanların yapabileceği iş olan taklid, aklını iyi kullananların yapacağı bir şey değildir. Başkasının görüş ve inancını kuvvet derecesini bilmeden kabullenmek, akletmeden inanmak hoş görülmez. Aklî naklî delillerle kuvvetlendirilen hakikî iman ise şek, şüphelere ve taklîdî imana göre daha dirençli, sebat ve kararlılık gösterir. Meseleyi delilleriyle kanıtlamak, bir düşüncenin doğruluk veya yanlışlığını delilleriyle ortaya koymak, gerçek bilgiyi elde etmede tüm gücünü zorlayarak karanlıkta kalan gerçeği ortaya çıkarmak, inancın gerek bilimsel verilere gerekse dini öğretilere yönelik olarak araştırılması, onun sağlamlığına katkı olan hakikî iman taklide göre daha kalıcıdır (Abdülcebbâr, 1959: 12/123 vd; 2013: 1/100; Cürçânî, 1997: 57, 69; Izutsu, 1991: 148-9; Alper, 2013: 186-7).

İslâm'ın akılcı yüzü olan Mu'tezilenin taklidi reddetmesinin sebebi, bu olgunun kavramın mahiyetinde mevcut olan huzur, güven ve tatmin gibi duyguları karşılamadığıdır. Çünkü imanın kavramsal çerçevesi sadece tasdiki değil, söz konusu duygusal derinlikleri de ihtiva eder. Bunlar bilgiyle doğru orantılı olmasındandır Taklid, akıl nimetine nankörlük anlamına geldiğinden dolayı bâtil olur (Ünverdi, 2012: 235). İmanın süreci takvâ halleri ile devam ettiğinden dolayı Allah takvâyı her türlü hayırları kapsayıcı, tüm iyiliklerin temeli kıldığını belirtir. Çünkü takvâ her türlü şüpheden, sıkıntı ve zorluktan çıkaran bir unsur, her türlü lezzet ve mutluluğa ulaştıran bir yol, tüm iyilik ve bereketi elde etmeye vesile kılınmıştır (Tarhan, 2010: 80; Ünverdi, 2013: 147-8).

Mâtürîdî'ye göre taklîdî iman gerçek anlamda bir inanç olmadığından bunun kabul edilebilecek bir mazareti de yoktur. Ancak akli kemâle ermeyen çocukların taklidi eğitim amaçlı kabul edilebilir. Maden ateşe atıldığında onun halis olan demiri ve tunçu kalıp cürufu yandığı gibi, hak ve hakikî iman sahibi için halis demir ve tunç gibi onda iman baki kalır (Ra'd 13/17). Hakikî iman sahipleri hakikatı anladıkları için çeşitli musibet ve olaylar ile döndürülmez, imanını da terketmezler. Su, halis altın ve kullanılan aletlerden insanlar yararlandıkları gibi hakikî iman da sahiplerine dünyada ve âhirette fayda verir. Köpük, altının posası cürufu insana dünyada fayda vermediği gibi taklid ve bâtil inanç da sahibine

dünyada-âhirette fayda vermez. Çocuklar taklid yoluyla anne ve babalarından imanı kabul ederler, fakat imanın delillerini ve kanıtlarını araştırmazlar, deliline hiç bakmadan imanı benimserler, onlar iman konusunda anne ve babalarını taklid edip sadece onlarda gördüğünü alan kimseler olsa bile –her ne kadar hakikî iman taklidî imandan daha üstün olsa da- yine anne ve babalarına ilhak edilirler. Akli başında olanların imanı ise aklın işlevselliğinde, araştırmaya ve sağlam delillere dayalı imân olmalıdır. Allah katında geçerli işte bu çeşit hakikî imandır. Mâtürîdî bu tezine Firavun'un imanının fayda vermemesiyle delillendirir. Bunun sebebi; şahsî irade ve tercihiyle imanı değil kendini helâkten kurtarma imanı, diliyle azabı, cezayı defetme ve korku imanı olmasındandır (Mâtürîdî, 2005a: 9, 356, 611-3; 2005b: 1/31-5, 2/373, 4/104, 227, 5/238, 268, 7/411-2, 8/13-4, 14/172, 15/66, 133, 243-4, 17/109). Kâdî'ye göre imanın geçerli olması için ictihadî, istidlâlî bilgiye dayanması, duyu ötesine duyusal âlemle delil getirilmesidir. "Allah'ın göklerin ve yerin nûru" (Nûr 24/35) olması, onun yarattığı nûr vasıtasıyla gökleri ve yeri aydınlatıcı olması anlamında olabileceği gibi Allah'ın gökleri ve yer ahalisini hidâyete erdirici, onlara dinleri ile ilgili meseleleri ve delilleri açıklayan hâdî olmasıdır. İman eden ve mutlulukla yaşamak isteyen kuluna "yol gösteren, hayır ve mutluluk veren kulluk için rehberlik eden" mânasındaki Allah'ın el-Hâdî isminin açıklamasıdır (Abdülcebâr, 1959: 12/112-3; 1969: 221; 2013: 1/76, 118, 122, 306. 2/630, 672-4).

Mâtürîdî, insanı imandan uzak tutan deliller üzerinde düşünmekten alıkoyan bazı sebepleri, insanları yönetme/riyâset sevdası ve müslüman olmaları halinde psikososyal çıkarlarının kaybolma endişe ve korkusu olduğunu söyler. Bu görüşünün eleştirisi ayrı bir çalışmayı gerektirmekle birlikte insan psikolojisi açısından teolojik anlamda kayda değer olduğu söylenebilir. "Kalpte tasdik ile değil marifetle iman oluşur" türü görüşleri de eleştirir. Buna delil olarak sözlükte iman tasdik zıddı ise küfür, örtmek, tekzip, marifetin zıddı ise tanımamak, cehâlet olduğunu söyler. Tanımayan, bilmeyen kimseye tekzip ediyor denemez fakat marifet tasdike sevkeden sebeptir, çoğu zaman cehâletin tekdibe sevkettiği gibi der. Hz. Ali (ö. 40/661)'nin "İman gönülde küçük bir benek gibi ortaya çıkar, onun büyümesi sonucu kalbin beyazlığı da artar, iman tamamlandığında kalbin her tarafı bembeyaz olur" sözünü delil alan Mâtürîdî, "Kulu imana ileten sebep ve olaylar ortaya çıktıkça kalbin ona sabırla yönelişi sonunda iman olur, cehâlet, taklid karanlıkları bir bir ortadan kalkar, kalbi ve tüm organları da aydınlanır, küfrün karanlığı kalbin nûrunu kapattığında bir şey görülmez, ibret alınmaz, işitmez ve hakkı söyleyemez. İman nûru ise gördürür, kalp hakkı batılı ayırır, sahte ve kesin kanıtları anlar. İmânın öncesinde araştırmak ve delillerle gerçekleşen hallerin her biri zuhûr ettikçe gönülde ona karşı bir yatkınlık, inşirah belirir ve sonunda da Allah'ın istediği hakikî iman oluşur" der (Mâtürîdî, 2005a: 9, 356, 611-3, 622; 2005b: 1/31-5, 2/373, 4/104, 227).

Kâdî'ye göre nazar ve istidlâlî bilgi ile oluşan iman, sahibine âhirette fayda sağlar. Taklîd ve tesadüfe inanmanın nefsin sükûnuna ileten ilim olduğunu söylemek mümkün olmaz. Taklîd ve tesadüfe inanma ilim sayılmaz. Kim istidlâlde bulunur aklını kullanırsa anlar. İstidlâlde bulunmayan kimse anlamaz. İstidlâl ve nazarda eksiklik yapan kimse de yanılır (Abdülcebâr, 2017: 128). İzdırarî ve taklid bilgisi ile oluşan inanç fayda sağlamaz. Şek şüphe kabul etmeyen kesin iman hakikidir. İman, kalbin ameli tasdik'ten ibaret, zıddı ise tekzip, buna da küfür denilir. Bilgi veya haberin doğru veya yanlış olduğunu akıl anlar (Kavşut, 2018: 286; Pessagno, 2016: 312 vd). Hakkı bâtıldan ayıran hakiki imanın ayırde-

dilmesi ancak kanıtlar ve burhanlarla olabilir (Kâdî, 2013: 1/476-8; 2019: 190). Mâtürîdî ve Kâdî düşüncesine göre hak bilgi ile oluşan hakkı, hakiki imanı tavsiye (Beled 90/17; Asr 103/3), haberin doğrulanması, inkârı mümkün olmayan hakikat bilgi iletişimi, hakikî imanın gereklerinin dini ahlâkî hayat için gizlenmeden ma'ruf çağdaş yöntemlerle sabırla öğrenilmesi ve gelecek nesillere öğretilmesi aynı zamanda emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker görevi de demektir. Kâdî bunu hem psikolojik hem de sosyolojik olarak iyiliği emretmek kötülüklerden de sakındırmak prensibi çerçevesinde gücü nisbetinde kulun üzerine vacip yani ferdi ve kamusal sorumluluk olarak görür (Abdülcebbâr, 2013: 2/678).

Kulun insanlara gönül alıcı, sözün en güzelinin söylemesi ile hak, hikmetlerin ve gerçek bilginin temelinde hakikî iman, bireyi ontolojik yalnızlıktan kurtarır, evrenin bir sahibi olduğu duygusunu verir. Bu duyguda olan biri özellikle açlık ve ölümden korkmaz. İyilik, güzellik ve doğruluk için çalışır (amel-salih), yaşadığı çağı yaşanabilir bir dünyaya çevirir. Hak ve adalet için omuz omuza verir, hakkı tavsiye etmekle yaşadığı çağı ve ortamı bir evrensel adalet ve barış yurdu yapabilir (Eliacık, 2014: 105). İlim öğrenme ve yeterli bilgi elde etmek için sefere çıkma, didinme ve çalışma her toplumun yapması gereken görevler arasında olduğunu belirten Mâtürîdî, hak bilgiye erişen âlimlerin bunu ketmetmeden toplumlarına iletmeleri, öğretmeleri de farz-ı kifaye yani kamusal bir görevdir, der. Bunu ilim öğrenmek ve barış zamanında halka ilim öğretmek için geri kalınması topluca savaşa çıkılmaması gerektiğini anlatan Tövbe sûresinin 122.âyetini delil olarak sunar. Kâdî, iman ve salih amel gerektiren her eylemin hak ve sabır içerdiğini bunun da hakikî imanın niteliklerinden olduğunu belirtir. Hakkı işitmeyen, hakikat ışığının üzerini örtenlere nankör ve sağır, hakikatı alıp doğru bir şekilde konuşmadıkları için dilsiz, hakikat ve hikmetleri göremedikleri için kör, beden ve uzuvlarını hakikat bilgisinin gerekleriyle değerlendiremedikleri için ölümler (En'âm 6/125; A'râf 7/179, 200-1) olarak adlandırıldığını söyler. Gerçek dini bilginin ana temel kaynağı Kur'ân'dan objektif olarak alınıp hikmetlerin gizlenmeden herkese öğretilmesi, imanî gerekliliklerin fert ve toplumların sıhhatli ve huzurlu yaşaması için tavsiyesi ve öğretimi azim ve sabır ile olabilir (Mâtürîdî, 2005b: 5/257, 325, 6/475, 11/233-4, 17/216, 319; Abdülcebbâr, 1969: 772; trs: 478).

Hak, hakikat ve hikmeti öğrenimi, gaflet uykusundan uyanma, verimli bir yere tohum saçma gibi görülür. Hak bilgi ile hakiki iman ürününün semeresi güzel ahlâk olarak elde edileceği dile getirilir (Muhâsibî, 1998: 387; Mevlânâ, 1998: 1/79). İmân ile güzel ahlâk birbirinden ayrı düşünülemez. Kalpte mevcut olan imân ışığının hiç sönmeden parlaması, giderek gücünü artırması ancak salih ameller ve güzel ahlâk eylemleriyle mümkün olabilir. Düşünce ve kalp alanından eylem ve hareket alanına çıkamamış olan imân meyvesiz bir ağaca benzetilir. İman meyvesini yani psikososyal boyutunu kaybettiği zaman insanlar toplumsal dinamiklerini yitirmeye dolayısıyla karanlıklara doğru giderler. İmân ve davranış birbiriyle sıkı bir şekilde irtibatlı olduğundan imân yönünden en muteber ve hayırlı olan, ahlâk ve davranış bakımından en iyi ve en güzel olandır, denilebilir. Büyük bir öneme hâiz hakikî imânın dışı yönelik tezâhürü olan doğruluk, güzel ahlâk, sevgi ve kardeşlik gibi değerler de her alanda kendini göstermektedir (Oral, 2014: 172).

Allah hakikî iman sahibini ve imanda sebatı temiz toprağa, güzel ağaca, aydınlığa, gören ve duyana, aydınlığa, ışığa ve canlı olmaya benzetir (Bakara 2/17; En'âm 6/122; A'râf 7/58; Hûd 11/24; Ra'd 13/16; İbrahim 14/24-26). Çünkü hakikî iman, insanın psikolojik ve biyolojik yapısı ile kitapta (Kur'ân ve evrende) bulunan kanıtlar temelinde özgür

irade ile gönülde şek ve şüphelerden uzak bir şekilde oluşmaktadır. Bireyi huzur ve mutluluğa ulaştırır. Psikososyal sıkıntı ve dertleri de giderir. Buna göre hakikî imanın nûrundaki ta'zim, takvâ, ümit ve korku gibi psikososyal hallerle birey, karanlıklardan aydınlığa çıkmış olur. Bu da donukluk ve pasiflik denilen taklid hallerinden uzak aklın işlevselliğinde tevhid ilkesi çerçevesinde olan hakikî iman süreci ve nûru ile olmalıdır.

4.2. Teolojik Taklidin Psikolojisi

İnsan rasyonellik arama eğilimine dayalı imanı daha değerli bulan bir psikolojiye sahip olduğundan teolojik taklid, akli âtil bırakan özgüven yokluğu ile mağlup ve ümitsizliğe yönlendiren psikolojik bir hastalık kabul edilir (Topçu, 2006: 138; Maslow, 2019: 204-5; Hökelekli, 1993: 255; Alper, 2013: 173). Tıpkı boynuna takacağı bir kolye gibi bir başkasının görüşünü inancını sorgulamadan kabul etmek insan şahsiyet ve onuruna uygun olmadığı gibi teolojik bakımdan taklid kişiyi kesin bilgiye ulaştıran bir vasıta da görülmez (Abdülcebbar, 2013: 1/100-4; Işık, 2016: 7 vd). Taklidi iman sahibinin imanı gerçek anlamda bir iman değildir tezini savunan, câhillik özelliğinin münkeri taklid olduğunu söyleyen Mâtürîdî, arka planında zevke düşkünlük, liderliğin devamı arzusu ve şehvî arzulara meyil gibi psikososyal etkenleri sıralar (Mâtürîdî, 2005b: 1/308-9, 4/140, 548, 7/221, 224, 8/114, 198, 10/304-5, 11/241-2, 289, 373, 14/176).

Kâdî'ye göre delilleri inkar, hakka batıl elbisesi giydirmek, kandırmak, yanlış doğru diyerek sunmak, şüphe ve taklide uymak taklide yönlendiren etkenleridir. Taklidi iman sahibi kendisindeki yeteneği kullansa akli, kendisine gideceği yolu açıklar, taklidin çirkinliğini kendine gösterir (Kâdî, 2013: 2/478; trs: 60, 69). Gerçek bilgi ve deliller üzerine düşünmekten alıkoyan bazı sebepler aslında aklın iyi bir şekilde kullanılması ile aşılabilecek hususlardır. Atalarını taklitle akletmeden putlara tapanların (Bakara 2/170; Şuara 26/74; Lokman 31/21) psikolojisini inceleyen Mâtürîdî, putlara tapmayan ataları da vardı. İman eden atalarına değil de neden putlara tapanlara uydular. Niçin iman edenleri değil de puta tapanları taklid ederler? Bu durum onların ileri sürdükleri "Atalarımıza uyuyorduk" gerekçesinin tutarsız olduğunu da gösterir, der (Nahl 16/43). Dolayısıyla batıl inançları taklid edenlerin "Biz başkalarını değil ancak atalarımız taklid ederiz" demeleri üzerine "Hiçbir şey anlamamış olsalar da aklını çalıştırmayan atalarınızı yine taklid edecek misiniz?" (Bakara 2/170; Zuhuruf 43/23) denilerek kötülüğü taklitin geçerli mazaret olmayacağı dile getirilir. Gerçek ortaya çıktığı halde atalarının iyilerine değil de kötülerine uydular, akıllarını iyi yönde kullanmadıkları, kibir ve küfürde inat ettikleri, arzularına uydular düşünebilir. Diğer bir yönde "Atalarımızı böyle bulduk" sözleri de uydurdukları bir mazaret ve yalandır. Putlara tapanlar helâk edildiklerinden atalarından geride kalanlarda Allah'a tapan inançlı kişilerdi. Bunlara değil de azaba uğramışların batıl inançlarının takibi sözlerinin asılsız, kendi inatlarından dolayı gerçeğe inanmadıkları, taklid gerekçesinin tutarsızlığı ortaya çıkar (Bakara 2/88; Nisâ 4/155; Fussilet 41/5; Mülk 67/10; Mâtürîdî, 2005b: 1/308-9, 4/140, 548, 7/221, 224, 8/114, 198, 10/304-5, 11/241-2, 289, 14/176).

Kâdî'ye göre Allah insanı akıl yürütmeye (nazar) mükellef kılmış, taklidi neyhemiş, sayısı az da olsa hak yolda olanlara uyulmasını istemiştir. Gerçeğe inanan ve savunanların az olduğu ile Hz. Peygamberin "İslâm garip başladı tekrar garip başlayacak" sözünü delil alan Kâdî, sevad-ı a'zam büyük çoğunluğun yanlışlarını taklid değil hakkı temsil eden azınlık da olsa onlara uyulmasını önerir (Abdülcebbar, 1959: 12/119, 123 vd; 2013:

2/478; Bardakçı, 2010: 110). Yani toplumun çoğul psikolojisi ile değil az da olsa hakkı savunanların hakkı yanında olması ve destek vermesi karakterinde olması gerekmektedir. Taklid eden yani mukallid, güç, kapasite ve enerjisini anlık hazlara ulaşmak için sarf ettiğinden bir zahmet ve zorluğa girmeden kabul ettiği inancı kendisi tarafından istidlâl ameliyesi bulunmadığı için imanın faydasına erişemediği görüşü bazı âlimlerce dile getirilir (Nesefî, 2003:1/38-9 vd). Hak bilgiyi kendi çıkarlarına ters geldiği için ciddiye almayanlar, hakkı batıl göstermek için tüm peygamberlere (veya hakikatın temsilcisi âlimlere), büyü, sihir, hain, uğursuzluk, deli vb. iftiraları atarlar, gerçeği gizler, hakkı, doğruyu söyleyen peygamber, nebi olsa bile hapsetme, sürme ve öldürme teşebbüsünde bulunurlar. Tüm peygamberlerin hayatı aslında obskürantizmin bilgiye karşı mücadele tarihi gibidir. Taklitçi ve obskürantist düşüncesin psikososyal ortak niteliği; hakikat bilgisi ve delillere cevap vermekte âciz kaldıkları fikir ve inançlara sihir, önceki nesillerin haberlerini, hak bilgiyi duyduklarında kehânet, ölümü göze alıp hakikat bilgisine sahip çıkan kişilere deli, mecnun, uğursuz, hoş ve tatlı gerçek hikmet sözleri duyduklarında etkileyici şiir demeleridir. Hak, gerçek bilgiyi savunan, insanlara öğreten Peygamberlerin kaderi hep haksız iftiralarla doludur. Mâtürîdî ve Kâdî'nin felsefesine göre hakikî iman, bazen takvâ, sabır ve şükür, bazen günahı terk ve tövbe, bazen de iyi niyet, rızâ ve ihlâs olduğundan karanlıklardan aydınlığa çıkma, sağlam bilgi ve delillerle oluşur. Teolojik taklid, akli âtil bırakan özgüven yokluğu ile mağlup ve ümitsizliğe yönlendiren psikolojik bir hastalık kabul edilebilir. İnsan rasyonellik arama eğilimine dayalı imanı daha değerli bulan bir psikolojiye sahip olduğundan bireye psikososyal bir çok yönden yararı olması hikmetiyle Allah katında hakikî imanın teolojik anlamda geçerliliği ile teolojik obskürantizm sorununun çözümü ve psikososyal zararlarının telafisinde hakikî imanın önemli bir işlevi olduğu da söylenebilir.

SONUÇ

Teleolojik obskürantizm, zulmet-i cehl-i iltizam, bilmesinlercilik sorunu gerçek bilgi ve hikmetlerin bilinçli bir şekilde ketmedilmesi, yanlış ve hurafe bilgilerin doğru diyerek sunulması, gaybî bilgilere delilsiz te'vil ve ekleme yapılmasıdır. Ketm, kin, sır, hafi, cen, batn, haft, setr ve küfr gibi bazı kavram ve kelimelerle ifade edilir. Siyaset, ekonomi, din gibi hayatın tüm alanlarında hakkı gizlemek ve insanları yanlış bilgilerle aldatmak olabileceği gibi teolojik konularda da bilginin hangi sebeple olursa olsun gizlenmesi, hakkın ketmedilmesi mümkündür. Arkaplanında öğretilerin hakikatle tutarsızlıkların olması gerçek bilginin yaygınlaşmasıyla konum ve çıkarların kaybedilme kaygısı vardır. Obskürantist karakter yapısı, ispatlanmış şeyleri red etmese veya doğru olduğuna karşı çıkmaya bile çeşitli nedenlerle -kişisel, dini, sosyal ve kültürel nedenler- bu doğruların yayılmasının zararlı olacağına inanır. Yanlışlığı ispatlanmış teorileri farklı psikolojik ve sosyolojik nedenlerle savunmaya devam etmektedir.

İslâm'da hırsızlık, sihir, büyü, yalancılık gibi büyük günah ve kul hakkıyla ilgili eylemlerde hakkı gizleme ve gerçeği örtme sözkonusudur. Hakkı batılla karıştırıp doğru diye sunarak aldatmak, bilerek gerçeği ketmetmek büyük bir vebal ve sorumluluğu da gerektirir. Âlimin ilmi, hakkı, hakikatı gizlemesi de câhilin cehâletini gizleyip bilmediğini bilenlere sormaması, doğruları araştırmaması, öğrenmemesi de yerilir. Sosyal hayattaki olaylarda şâhitliğin gizlenmeden objektif ve doğru bir şekilde âdil yapılması fertlerin sıhhatli olması ve yaşamasında esastır. Şâhitliği örtmek (küfr), doğrunun hakikatın ketmedilmesi için dili eğip bükme, kelimenin anlamını değiştirmek, ana rahimdeki çocuk oluşum bilgisini giz-

lemek, çocuğun gerçek babadan başkasına isnadı ve iftira ile nisbeti gibi örnek olarak sunulan bu eylemler teolojik bağlamda yasaklanır. Kötü niyet ve amaçları doğrultusunda insanları yönlendirmek için hakkı gizlemek ketmetmek, yanlışlara doğru demek suretiyle onları aldatanlar ile aklını kullanmayıp düşünmeyen, araştırmayan, yanlış batıl bilgilere gaflet halleriyle kanan fert ve toplumlar dünyada ve âhirette gazabı, cezayı, sefilliği ve ilahî laneti de hak ederler. Hakkın gizlenmesi batılın hak diyerek sunulması sonucu fert ve toplumlarda cehâlet, taklid, bağnazlık ve taassub çoğalır, insanlar karanlıklarda kalırlar. İçine düşülen fakirlik, cehâlet, zilletlik ve sefalet gibi fert ve toplum hayatındaki psikososyal hastalık ve olumsuz sonuçlarına sebep olanlar da sorumlu olurlar. Suçu ilahî kadere veya başkalarına atılması, çeşitli mazeretler üretilmesi sorumluluğu ve sonucu da değiştirmez.

İmam Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebâr'a göre fert ve toplum hayatında teolojik obskürantizm sorunu ve zararlarını telafide hak bilgi ve delillerle oluşan hakikî iman süreci ile mümkündür. Zayıf, korku, taklîd ve hakikî şeklinde imân çeşitlerini inceleyen Mâtürîdî hakikî yani aklî, istidlâlî iman dışındaki zayıf, korku, zorlama (cebrî) ve taklidî iman hallerinde özgür iradenin çabası, katkısı olmadığı gerekçesiyle Allah katında geçersiz olduğu tezini ileri sürer. Kâdî'de de aynı düşünce vardır. Ona göre tıpkı boynuna takacağı bir kolye gibi bir başkasının görüşünü inancını sorgulamadan kabul etmek insan şahsiyet ve onuruna uygun olmadığı gibi teolojik bakımdan taklid kişiyi kesin bilgiye ulaştıran bir vasıta değildir. Taklidî, zayıf, korku, iradesiz iman Allah katında geçerli olmadığı gibi mutlu ve huzurlu yaşamak için de yeterli psikolojik ve sosyolojik bir etken değildir. Göklerin ve yerin nûru (hidâyetçisi) Allah, iman edenleri taklid, bağnazlık, cehâlet karanlıklarından aydınlığa yani güzelliğe, huzur ve mutluluğa çıkarır. İman eden herkes karanlıklardan aydınlığa çıkmış olur. Allah adâleti ve hikmeti gereği dalâleti isteyeniyi dalâlet yoluna sevk eder. Hidâyetini isteyeniyi hidâyet yoluna ulaştırır. Mutlak âdil ve hakîm olan Allah kullarına asla zulmetmez, insanlar gerçekte kendi kendilerine zulmederler. Hakikî iman sahipleri gerçek bilgileri gizlemekten, yalan, cehâlet ve karanlıklara insanları yöneltmekten hoşlanmazlar. Yanlış bilgi ve yalancı şâhitlik ile insanları aldatmazlar. İlahî gazaba, meleklerin ve mağdur, mazlum insanların da lanetine uğramak istemezler. Hem kendi kalplerinin hem de başkalarının kalplerinin hastalanması, perdelenmesi ve işlevsiz hale gelmesi olan kalp mühür-lenmesinden uzak dururlar. İşlevsel aklı gizleyen, örten, sihir, büyü ve uyuşturucu yiyecek ve içeceklerden uzak durur, gönüllerindeki imanını ilahi rızaya uygun psikososyal eylemler yapmak suretiyle son nefesine kadar korumaya çalışırlar.

Mâtürîdî ile Kâdî, işlevsel aklı özgür iradeyi ve gerçek bilgiyi dışladığı, cehâleti, taassubu içerdiği için özellikle inanç konularında zannî bilgiyi ve taklidî reddeder, akıl, duyu ve duyguların yardımıyla kesin delillerle oluşan aklî-istidlâlî-hakikî imanı savunurlar. Hakikî imân, sadece ikrâr ile değil kalp, akıl, duyu ve duygularla oluşan, gelişen, sabır ve şükür ile her an yenilenen, irade, rızâ, sevgi ve benimseme duyguları ile son nefese kadar tevhid, takvâ ve sabırla devam eder. Kalpteki hakikî imanın dışı vurumu yaratılmışlara yönelik psikososyal iyi, güzel eylemler ve ahlâkî niteliklerdir. Teolojik obskürantizm probleminin çözümü ve telafisinde Mâtürîdî ile Kâdî'nin taklidden uzak hakikî imanı, psikososyal iyi ve güzel eylemleri önermeleri, fert ve toplumun ortak iradesine, özgürlüğü ve çabalarına değer vermeleri, aklın işlevselliğinde olaylara bakış açıları günümüz fert ve toplumların gerçek, hak bilginin gizlenmesi, ketmedilmesi sonucu yanlış, batıl ve hurafe bilgilerle oluşan inanç ve ahlâk problemlerine çözüm önerileri şeklinde de bakılabilir.

KAYNAKLAR

- Abdülcebbar, K. (1957). *el-Muğni fi ebvabi't-tevhîd*. Thk. İ. Medkur – T. Hüseyin. Kahire: y.y.
- (1965). *el-Muhît bi't-teklîf*. Thk. Ö. S. Azmî – J. J. Houben. Beyrut: Şerîketu'l-Mısriyye.
- (1969). *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. Thk. A. Zerzur. Kahire: Dârü't-Türâs.
- (1971). *el-Muhtasar fi usuli'd-din*. Nşr. M. Ammara. Kahire: Darü'l-Hilâl.
- (1974). *Fadlû'l-itizal ve tabakatü'l-Mu'tezile*. Thk. F. Seyyid. Tunus: yy.
- (2013). *Şerhu'l-usuli'l-hamse*. Çev. İ. Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- (2017). *Tesbitu delâili'n-nübüvve*. Çev. M. Ş. Eroğlu – Ö. Aydın, Mûcizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Bşk.lığı Yayınları.
- (trs). *Tenzih ani'l-metain*. Beyrut: Darü'n-Nahda el-Hadise.
- Alper, H. (2013). *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (2010). "Şâhit", DİA, cilt: 38. İstanbul: TDV. Yayınları, ss. 278-283.
- Aydın, M. (1990). *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Bardakçı, S. (2010). *Kâdî Abdülcebbar'da Allah Teâlâ'yı Bilme ve Taklidî İman*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(11), 103-114.
- Biçer, R. (2018). *Akl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Buharî, E. İ. (1981). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Candan, E. (2017). *Ezoterizme Giriş*. İstanbul: Sınırötesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Cürcânî, S. Ş. (1997). *Ta'rifât*. Trc. A. Erkan. Arapça - Türkçe Terimler Sözlüğü. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Cüveynî, E. M. (1969). *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*. Nşr. A. S. Neşşâr vdğrl. İskenderiye: Münşeâtü'l-Maârif.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2018). *Aydınlanmanın Keşif Araçları*. Ankara: Otto Yayınları.
- Eliaçık, R. İ. (2014). *Yaşayan Kur'ân*. İstanbul: İnşa Yayınları.
- Gazâlî, E. H. (2013). *Miyarü'l-ilim*. Çev. A. Durusoy. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gazâlî, E. H. (2015). *el-Kanunu'l-küllî fi't-te'vil*. Thk. M. Beycû. Trc. H. Akpur. İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1985). *Felsefe Ansiklopedisi*. Kavramlar ve Akımlar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hökelekli, H. (1993). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.

- İsfehanî, R. (2012). *el-Müfredât*. Çev.: A. Güneş – M. Yolcu. Kur'ân Kavramları Sözlüğü. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Işık, Ş. (2016). *Kur'ân'da Taklit Anlayışı*. İstanbul: Nuhbe Yayınevi.
- Izutsu, T. (1991). *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*. Trc.: S. Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Haldûn, (2004). *Mukaddime*. Çev.: H. Kendir. Ankara: İmaj Yayınları.
- İbn Manzûr, E. F. (1992). *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Darü's-sadr.
- İmamoğlu, M. R. (1991). *İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ândaki Tefsir Metodu*. Ankara: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Kavşut, M. S. (2018). *İnsan: Teolojik Antropoloji*. Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası. Ed. Ş. A. Düzgün. ss. 236-297. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kehhâle, Ö. R. (1961). *Mu'cemu'l-Müellefin*. Dımaşk: yy.
- Kureşî, E. V. (1993). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*. Thk. A. el-Hulv. Kahire: Darü Hicr.
- Maslow, A. H. (2019). *Toward A Psychology of Being*. Çev.: O. Gündüz. İnsan Olmanın Psikolojisi. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Mâtürîdî, E. M. (2005). *Kitâbu't-Tevhid*. Thk. B. Topaloğlu – M. Aruçi. Ankara: DİB Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. İlmi Ed. B. Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınları.
- Meriç, C. (2017). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mevlânâ, C. (1998). *Mesnevî*. Çev.: Veli İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları.
- Muhasibî, H. (1998). *er-Ri'âye li-hukukillâh ve'l-kıyâm bihâ*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim, E. H. (1981). *es-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E. M. (2003). *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-din*. Thk.: H. Atay – Ş. A. Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları.
- Nesefî, E. M. (2010). *Bahrü'l-Kelâm*. Çev.: R. Biçer. Mâtürîdî Akâidi. İstanbul: Gelenek Yay.
- Oral, O. (2014). *İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik*. Bilimname Düşünce Platformu Dergisi, 27(2), ss.159-175.
- Oral, O. (2019). *Mâtürîdî ve Râzî'de Ulü'l-Azm Peygamberlerin Psikososyal Nitelikleri ve İsmet Sorunu*, İslami Araştırmalar, 30(2), ss. 298-323.
- Özcan, H. (1993). *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: MÜİFV. Yayınları.
- Özdeş, T. (2003). *İmâm Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Pessagno, J. M. (2016). *Mâtürîdî'ye Göre Akıl ve Dini Tasdik*. Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Geleneği Klasik ve Çağdaş Metinler Seçkisi III. Çev.: İ. Güler.; Ed.: R. Alpyağıl. ss. 312-321. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Darü'l-Fikr.
- Râzî, F. (2006). *Esâsu't-takdîs fi ilmi'l-kelem*. Çev.: İ. Coşkun. İstanbul: İz Yayınları.

- Salih, A. (2008). *Gerçek Tıp*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Tarhan, N. (2010). *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topçu, N. (2006). *İsyan Ahlâkı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ünverdi, M. (2012). *Klasik İslam Geleneğinde Taklidî İmanın Değeri*. Kelâm Araştırmaları, 10(1), ss.221-254.
- Ünverdi, M. (2013). *Dini Açıdan Taklid*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Vergin, N. (2006). *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar Tanımlar Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Vural, M. (2020). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafakârlık*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yaran, C. S. (2018). *Tanrı İnancının Akliliği*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Zemahşerî, E. K. (2016). *el-Keşşâf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.